

ВЪЗДЕЙСТВИЕ НА ФИНАНСОВАТА ГРАМОТНОСТ ВЪРХУ ФИНАНСОВОТО БЛАГОСЪСТОЯНИЕ НА ИНДИВИДА

Шенай Шемсиева Раимова

Стопанска академия „Димитър А. Ценов“ – гр. Свищов

Катедра „Финанси и кредит“

e-mail: shenaymehmedova@gmail.com

Резюме: Настоящото научно изследване е фокусирано върху изясняване спецификата и обхвата на финансовата грамотност като ключов аспект на личното и общественото благосъстояние. Обоснована е взаимозависимостта между финансовата грамотност и качеството на живот като съвкупност от показатели, отразяващи благосъстоянието и удовлетворението на индивида. Изведени са основните индикатори за финансова грамотност и е установено въздействието им върху индивидуалното качество на живот. Изследването демонстрира, че финансовата грамотност има значително влияние върху качеството на живот на индивидите, като подчертава важността на знанията за управление на личните финанси. Разкрива се тясната взаимозависимост между финансовата грамотност и приобщаващия растеж в Европейския съюз, като се подчертава значението на финансовата образованост за постигането на социално и икономическо включване.

Ключови думи: финансова грамотност, качество на живот (QOL), икономика на благосъстоянието, приобщаващ растеж.

JEL: D1, D14.

IMPACT OF FINANCIAL LITERACY ON INDIVIDUAL'S FINANCIAL WELL-BEING

Shenay Shemsieva Raimova

D. A. Tsenov Academy of Economics – Svishtov

Department of Finance and Credit

e-mail: shenaymehmedova@gmail.com

Abstract: The current research is focused on clarifying the specifics and scope of financial literacy as a key aspect of personal and societal well-being. The interdependence between financial literacy and quality of life as a set of indicators reflecting the well-being and satisfaction of the individual is substantiated. The main indicators of financial literacy are derived and their impact on the individual quality of life is established. The research demonstrates that financial literacy has a significant impact on the quality of life of individuals, highlighting the importance of knowledge for managing personal finances. The close interdependence between financial literacy and inclusive growth in the European Union is revealed, accentuating the importance of financial literacy in achieving social and economic inclusion.

Key words: financial literacy, quality of life (QOL), welfare economics, inclusive growth.

JEL: D1, D14.

Въведение

Финансовата грамотност е решаващ аспект на личното и общественото благосъстояние. Обхваща широк набор от знания и умения, свързани с управлението на парите и вземането на информирани финансови решения. Финансовата грамотност е многостранна концепция, която дава възможност на хората и общностите да вземат информирани финансови решения, да управляват ефективно своите ресурси и в крайна сметка да подобрят своето финансово благосъстояние и качество на живот. Това е новен набор от умения в днешния сложен финансов пейзаж.

Финансовата грамотност включва способността за разбиране и прилагане на различни умения за финансово управление. Това включва бюджетиране, инвестиране и вземане на информирани решения относно управлението на личните финанси. Тя също така включва задълбочено разбиране на финансовите принципи и концепции. Това знание обичайно включва ефективното управление на дълга, използването на стратегии за спестяване, планирането на бъдещи финансови цели, разбирането на концепцията за сложната лихва и прилагането на времевата стойност на парите във финансовите проблеми.

Основната цел на настоящото изследване е извеждане основните индикатори за финансова грамотност и установяване степента им на въздействие върху качеството на живот на индивида.

Предмет на изследването са индикаторите за финансова грамотност, а негов **обект** – оценка на степента на въздействие на финансовата грамотност върху жизнения стандарт на индивида.

Изследването си поставя следните **задачи**:

1. Изясняване същността на понятието „финансова грамотност“.
2. Осъществяване на литературен преглед на вижданията на изследователи относно обхвата и същността на понятието „финансовата грамотност“.
3. Извеждане на основните показатели за качеството на живот и алтернативните измерители на качеството на живот.
4. Установяване степента на влияние на финансовата грамотност върху качеството на живот на индивида.
5. Изследване взаимозависимостта между финансовата грамотност и приобщаващия растеж в Европейския съюз.

Тезата на изследването включва постановката, че финансовата грамотност засяга пряко и значимо качеството на живот и може да подпомогне достъпа до предимствата на икономическия растеж и програмата за приобщаващ растеж в ЕС.

В лицето на бързо застаряващото население натискът върху пенсионната система може да бъде смекчен при наличие на повече частни осигурителни системи или професионалните схеми. Това прехвърля все пове-

че и повече отговорности към индивида, който може значително да подобри вземането на решения с по-високи нива на финансова грамотност. От друга страна, ипотечният дълг съставлява огромен дял от общия дълг на домакинствата в еврозоната. Разбирането на последиците от задлъжнялостта и как финансовата грамотност може да помогне, е особено важно за младите домакинства, собствениците на жилища–новодомци и тези с по-ниски доходи, които са най-уязвими при негативен икономически тренд.

В съответствие с предмета и обекта на изследване за постигане на основната цел са приложени следните научни методи: метод на сравнението, метод на взаимосвързаното изучаване на отделните елементи, метод на експертната оценка.

1. Същност на финансовата грамотност

Организацията за икономическо сътрудничество и развитие (OECD) определя финансовата грамотност като комбинация от информираност, знания, умения, нагласи и поведение, необходими за вземане на финансови решения и по този начин постигане на индивидуално финансово благополучие.

Понятието "финансова грамотност" започна да се развива след първото изследване на Jump\$tart за лична финансова грамотност през 1997 г. Тази инициатива, стартирана от коалицията Jump\$tart, представи първоначалното определение на "финансовата грамотност" като: "способността да се използват знания и умения за ефективно управление на финансовите ресурси с цел постигане на финансова сигурност през целия живот" (Hastings, Madrian, & Skimmyhorn, 2013).

Впоследствие този термин придоби разнообразни значения в академичната литература и се използва за описване на различни аспекти на финансовата осведоменост. Той може да се отнася до познанията за финансови продукти, като например разликата между акции и облигации, както и към разбирането на финансови концепции като инфлация, диверсификация и кредитни резултати. Също така, финансовата грамотност може да включва и математически умения, необходими за вземане на информирани финансови решения, както и участие в конкретни дейности като финансово планиране.

Така че понятието „финансова грамотност“ еволюира и се използва в различен контекст, като описва различни аспекти на финансовата осведоменост и уменията, необходими за успешно управление на финансовите ресурси през живота.

Понастоящем се приема, че финансовата грамотност се основава на **три основни фактора: финансови знания, финансово поведение и отношение (нагласи) към парите.** Този набор от умения, знания и нагласи

позволява на хората да вземат информирани и ефективни решения с парите си. Въпреки че знанието е важно, поведението играе критична роля. Положителното финансово поведение като бюджетиране, спестяване и отговорно инвестиране са жизненоважни компоненти на финансовата грамотност. Нещо много важно, финансовата грамотност има пряко влияние върху качеството на живот на отделните хора, организациите и обществото като цяло. Когато индивидите (но важи и за институциите в лицето на вземащите решения) са финансово грамотни, те са по-добре подготвени да се справят с финансовите предизвикателства, да вземат разумни решения и да подобрят цялостния си стандарт на живот. Финансовата грамотност и качеството на живот са взаимосвързани и взаимозависими. Подобрената финансова грамотност може да доведе до по-добри финансови резултати, намален финансов стрес и подобро цялостно качество на живот за отделните хора и за обществото като цяло.

Финансите и финансовата грамотност са неразривни аспекти от живота ни, те ни съпътстват непрекъснато, предоставят и множество предизвикателства, рискове и изкушения, които влияят върху всеки аспект от качеството ни на живот. Когато хората, организациите и обществото като цяло притежават финансова грамотност, условията за подобряване на качеството ни на живот стават значително по-благоприятни.

Най-важното е, че финансовото поведение служи като опора във финансовата грамотност, като често има най-голямо значение. Положителните резултати, произтичащи от финансовата грамотност, са продукт на поведение като ефективно планиране на разходите, създаване на мрежи за финансова сигурност, правене на обмислени инвестиции, придобиване на цялостна представа за риска и др. Обратно, негативните последици от финансовата неграмотност се коренят в поведение, често повлияно от исторически норми и липса на финансово образование и култура. Тези поведения включват изпадане в прекомерни дългове, безразсъдно поемане на рискове и неразбиране на финансовите продукти и услуги, като всичко това може да повлияе пагубно на нашето финансово благополучие.

До известна степен показателите за финансова грамотност служат като барометри за здравето на финансовата система и икономиката като цяло. Нестабилността в личните финанси е съществен източник на финансова несигурност и нестабилност, което може значително да повлияе както на физическото, така и на емоционалното благополучие. В съвременното, характеризиращо се с дигитализация във всички сфери на живота и бързи промени, възниква основен въпрос: достатъчно ли са финансово грамотни хората и какви мерки се предприемат за значително подобряване на сегашното състояние на нещата? Конвенционалните макроикономически показатели, традиционно използвани за измерване на общественото благосъстояние, невинаги предоставят цялостна оценка на нивото на финансова грамотност или цялостното качество на живот.

2. Характеристика на финансовата грамотност – литературен преглед

Финансовата грамотност представлява набор от умения, знания и нагласи, които позволяват на хората да вземат информирани и ефективни решения с парите си (U.S. Financial Literacy and Education Commission, 2020). Финансовата грамотност включва познаването и разбирането на финансовите концепции и рискове, уменията, мотивацията и увереността за прилагане на тези знания, както и разбиране, за да се вземат ефективни финансови решения, за да се подобри финансовото благосъстояние на хората и обществото и да се даде възможност за участие в икономическия живот (OECD, 2018). Организацията за икономическо сътрудничество и развитие (OECD) определя финансовата грамотност като комбинация от информираност, знания, умения, нагласи и поведение, необходими за вземане на финансови решения и по този начин постигане на индивидуално финансово благополучие (OECD, 2013).

Персоналните финансови решения се определят от влиянието на множество фактори, като най-важните сред тях са текущите и дългосрочните персонални финансови цели; отношенията между членовете на домакинството; равнището на персоналните доходи; степента на поносимост на риска; външната икономическа среда (Радулова, 2011). Проучванията показват, че хората с по-високи нива на финансова грамотност и увереност по-често успяват да кумулират финансови ресурси и да имат по-високо благосъстояние (Munoz-Murillo, Alvarez-Franco, & Restrepo-Tobón, 2020). Тези фактори обаче могат да бъдат повлияни и от пола и образователното равнище (Bucher-Koenen & A., 2011). По отношение на възрастта в няколко проучвания се потвърждава, че най-ниското ниво на финансова грамотност е сред най-младите и най-възрастните (Klapper, Lusardi, & Van Oudheusden, 2015); (Lusardi & Mitchell, 2014).

Организацията за икономическо сътрудничество и развитие (ОИСР – *OECD*) създаде Международна мрежа за финансово образование (ММФО – *INFE*). Една от целите на тази организация е да обменя информация между страните за повишаване на осведомеността за финансовата грамотност като основно умение на потребителите. Изследване на Международната мрежа за финансово образование установи, че липсата на финансова грамотност е един от факторите, които водят до необосновани финансови решения с негативни бъдещи ефекти върху благосъстоянието на индивидите и домакинствата (OECD/INFE, 2009).

Пилотно проучване от 2012 г. представя констатациите на Международната мрежа за финансово образование на ОИСР, проведено в 14 държави. Анализът се фокусира върху различията във финансовите знания, поведение и отношение между страните и вътре в тях чрез социодемографски данни. Резултатите подчертават липсата на финансови познания сред зна-

чителна част от населението във всяка от изследваните страни и значителни резерви за подобрене по отношение на финансовото поведение (Atkinson & Messy, 2012).

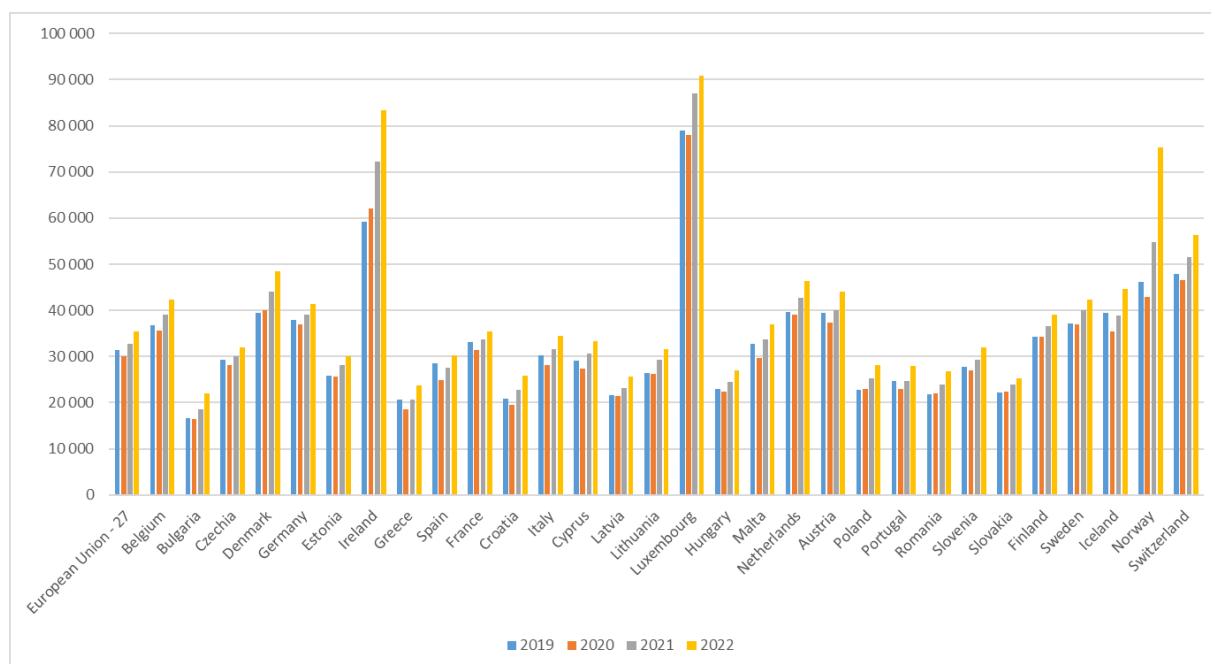
Финансовата грамотност е тясно свързана с показателите за качество на живот, тъй като дава възможност на индивидите да вземат информирани финансови решения. Високото ниво на финансова грамотност е свързано с по-добро финансово управление, което води до увеличаване на спестяванията, намален дълг и подобрена икономическа сигурност. Това допринася положително за цялостното благосъстояние, оказвайки влияние върху показателите за качество на живот като доходи и финансова стабилност. Обратно, липсата на финансова грамотност може да доведе до финансови неблагоприятия, по-ниски спестявания, загуба на доходи и общо влошено качество на живот.

3. Показатели за качеството на живот

Качеството на живот (QOL) е многостранна концепция, която обхваща широк спектър от показатели, отразяващи благосъстоянието на индивида и удовлетворението от неговите житейски обстоятелства. Въпреки че има общи фактори, използвани за оценка на QOL, важно е да се признае, че тези показатели не са универсално приложими, а по-скоро зависят от индивидуалните предпочитания и културните различия. Тук се изследва концепцията за QOL, нейната зависимост от индивидуалните предпочитания и културни вариации, както и някои от общите фактори, често използвани за оценка на качеството на живот.

С течение на времето в света се промени гледната точка за благосъстоянието и качеството на живот и от фокусиране върху определени икономически индикатори се премина към по-широко разглеждане както на обективните условия, така и на субективните оценки на индивидите за тези условия. След Втората световна война преобладаващата представа за благосъстоянието се въртеше главно около икономическите параметри. Националното развитие и икономическото благосъстояние се оценяват въз основа на материалните ресурси, които хората биха могли да контролират, използват и управляват обикновено количествено, изразено чрез доходите на индивидите или домакинствата, а на съвкупно ниво – чрез национален доход или чрез производство на глава от населението (Gough, 2007). Ведещите международни институции се фокусират предимно върху икономически показатели като брутен вътрешен продукт (БВП) и паритет на покупателната способност (ППС), когато се занимават с въпроса за качеството на живот. И до днес първият поглед върху сравнителния анализ на качеството на живот в различните държави изисква да се съпоставят показателите БВП на глава от населението, най-често използвайки паритета на

покупателната способност. На Фигура 1 се забелязват добре разликите в благосъстоянието на държавите в ЕС спрямо средното за Съюза и една с друга. Добре могат да се отграничат различията между севера и юга, запада и изтока в Европа, както и подобряването на показателя през последните няколко години.

Източник: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/sdg_10_10/default/table?lang=en

Фигура 1. БВП на глава от населението по ППС за ЕС по държави и средно за ЕС, 2019–2022 г

Въпреки това, след 50-те и 60-те години на миналия век, редица икономисти започнаха да изтъкват ограниченията на използването на брутният вътрешен продукт (БВП) като единствен измерител и заместител на QOL. Тази критика се простира отвъд разчитането на един-единствен индикатор за оценка на социалното представяне, което поражда опасения относно присъщия икономически характер на избрания показател (Galbraith, 1958), (Mishan, 1967) (Scitovsky, 1976).

Започвайки през 70-те години на миналия век, движението за социални индикатори, иницирано от Ендрюс и Уитий се застъпва за по-всеобхватно измерване на QOL (Andrew & Withey, 1976). Този подход препоръчва широк набор от показатели, вместо да разчита единствено на БВП на глава от населението. Истинската мярка за качеството на живот трябва да обхваща широк спектър от икономически и неикономически фактори. Качеството на живот включва елементи, които надхвърлят материалните аспекти и пряко влияят върху това, което хората ценят в живота. Качеството на обществото и качеството на живот на всеки индивид са тяс-

но преплетени, допринасяйки за цялостното благосъстояние на обществото и позволявайки на хората да преследват своите цели и стремежи.

Животът на индивида е тясно свързан с ценностите на общността, в която живее, обхващайки нейната култура, обичаи, традиции, образователни и здравни системи, както и ценностите, възпитани от семейството, в което са отгледани и образовани. „Парижката биосферна конференция“ на Обединените нации през 1968 г. насочи усилията на множество официални агенции за разработване на всеобхватна система за наблюдение на напредъка, използвайки икономически, социални и екологични показатели. Въпреки влиянието си, значително ограничение на движението на социалните индикатори продължава до 1980 г. – липса на солидна теоретична основа, която в крайна сметка е осигурена от способностния подход (*capability approach*) на Сеса (Sessa, 2016).

Лубурич и Фабрис изтъкват, че: „...много философи винаги са разглеждали живота в три аспекта: физически, умствен и духовен. Почти всички се съгласяват не само за съществуването на тази тройца, но и за тяхната равностойност. Те също така са съгласни, че ако хората се научат да балансират тези части от човешката природа, те ще разбират по-добре света, в който живеят, ще бъдат по-пълноценни като човешки същества и животът им ще стане много по-пълнен и по-доволен.“ (Luburić & Fabris, 2017, стр. 3).

Интересен иновативен подход има в тази област на икономиката на благосъстоянието малката азиатска държава Бутан. „Брутното национално щастие“ (БНЩ) е концепция и система за измерване на благосъстоянието, разработени още през 70-те години на 20-ти век в Кралство Бутан, оценяващи цялостното благосъстояние и щастие на неговите граждани, вместо да се разчита единствено на икономически показатели като брутния вътрешен продукт (БВП). Брутното национално щастие взема предвид различни фактори извън икономическите измерители, включително психологическо благополучие, здраве, образование, културно многообразие, екологична устойчивост и добро управление. Подходът поставя акцент върху холистичното развитие и щастieto и благосъстоянието на населението като основна цел на правителствената политика.

Подходът на Бутан за измерване на благосъстоянието чрез брутното национално щастие спечели международно внимание и интерес като алтернатива или допълнение към традиционните икономически показатели като БВП, които често не отразяват общото качество на живот и благосъстоянието на населението. Той отразява по-широка перспектива за развитие, която дава приоритет не само на материалното богатство, но и на щастieto и задоволството на своите граждани. Субективният характер на измерването на благосъстоянието и щастieto затруднява прилагането на този подход в други страни, особено там, където духовността и културата не са толкова ценени, колкото в Бутан (Hawkes, 2023).

Изследването на качеството на живота в отделните държави обичайно отбелязва значителни различия, дължащи се на индивидуалните предпочитания и на културното многообразие. Един от основните аспекти на оценката на качеството на живот е зависимостта му от *индивидуалните предпочитания*. Това, което представлява високо качество на живот за един човек, може да се различава значително от гледната точка на друг човек. Индивидуалните предпочитания се влияят от различни фактори, включително лични ценности, цели, приоритети и житейски опит. Например, човек, който цени успеха в кариерата и финансовата стабилност, може да счита високия доход и удовлетворението от работата като критични показатели за тяхното качество на живот. За разлика от това, някой, който цени семейните и социалните връзки, може да даде приоритет на взаимоотношенията, участието в общността и баланса между работата и личния живот.

Културните различия играят важна роля при формирането на възприятията за качеството на живот. Различните култури имат различни ценности, традиции и норми, които влияят върху това, което хората смятат за важно за добрия живот. Например в някои колективистични култури, като Япония, силните семейни връзки и социалната хармония са високо ценени, което води до по-голям акцент върху тези фактори при оценката на качеството на живот. Обратно, индивидуалистичните култури, като тези, преобладаващи в западните общества, често дават приоритет на личната автономия, себеизразяването и индивидуалните постижения като показатели за високо качество на живот.

Въпреки че индивидуалните предпочитания и културните различия играят решаваща роля при формирането на възприемането на QOL, има няколко общи фактора, които често се използват за оценка на качеството на живот сред различните популации. Тези фактори осигуряват рамка за оценка на благосъстоянието и удовлетворението от живота.

Измерителите на икономическото благосъстояние като *доходите, възможностите за работа и икономическата стабилност са основни фактори, определящи качеството на живот*. Високият доход, ниските нива на безработица и стабилната икономика обикновено се свързват с по-високо качество на живот. Заетостта е един от най-важните показатели за качество на живот както с положителни, така и с отрицателни последици. Добрата работа, която предлага своите предимства, не само осигурява материалното благополучие на индивида, но също така укрепва неговата идентичност, почтеност и социални връзки. Заетостта насърчава креативността, ученето, развитието на уменията и ангажираността в изпълняващи и удовлетворяващи дейности. Обратно, призракът на безработица, неадекватна компенсация или загуба на работа може сериозно да намали качеството на живот на индивида. Истинската стойност на заетостта често става

очевидна само когато човек се сблъска с липсата ѝ и осъзнае ползите, които работата генерира за индивидите, семействата и обществото като цяло.

Друг важен показател за качеството на живот е *социалният живот*. Хората трябва да имат възможност да постигнат баланс между работа и лични интереси, като посвещават свободното си време на ваканции и социални дейности. Социалният живот на индивида е тясно свързан с неговото удовлетворение от живота. Дори ако хората притежават достатъчно богатство или големи богатства, животът им може да няма смисъл, ако са самотни, изолирани и социално неактивни. Участието в социални дейности и поемането на социална отговорност е от решаващо значение за психологическото благополучие на индивида, тъй като насърчава взаимоотношения, основани на взаимно доверие и уважение. Без взаимно уважение и доверие трайният успех е неуловим, независимо дали в семейството, на работното място или в други области на живота. Хората по своята същност са социални същества и поддържането на психично здраве изисква някаква форма на социализация. Социалните връзки, включително семейството, приятелите и общността, допринасят значително за удовлетворението от живота. Силните и устойчиви социални връзки обикновено са показателни за по-високо качество на живот. Балансирането между работата и личния живот, както и контролът върху времето са от решаващо значение за високо качество на живот. Удовлетворението от работата и способността за преследване на лични интереси са свързани с по-добро благосъстояние. Има общества с високи нива на благосъстояние, в които работата доминира над личния живот и свободното време. В тези общества (Япония, Корея, Сингапур напр.) индивидите приоритизират работата пред своите нужди от развлечения и свободно време. Достъпът до културни дейности, развлекателни съоръжения и възможности за отдих допринасят за пълноценен живот. Културният опит и хобитата подобряват цялостното качество на живот.

Здравите хора, здравите общества и стабилните здравни системи представляват най-ценните активи на обществото. Една поговорка твърди, че здравият човек има много желаниа, докато болният копнее само за добро здраве. На колективно ниво здравето допринася за икономическото и социалното развитие, като обогатява така наречения „човешки капитал“ на обществото и впоследствие увеличава общественото богатство. Дълъг и здравословен живот не е просто личен стремеж; служи и като индикатор за благосъстоянието и просперитета на цялото общество. Физическото и психическото здраве е универсален аспект на QOL. Достъпът до здравеопазване, очакваната продължителност на живота и общото благосъстояние са важни показатели. Здравото население обикновено има по-високо качество на живот и това е универсално послание в глобален аспект, независимо от степента на социално-икономическо развитие и културните различия. Подходящо жилище, чиста вода, питателна храна и основни нужди са основни

за QOL. Хората, които нямат достъп до тези основни неща, често живеят с по-ниско качество на живот.

Достъпът до качествено образование и възможностите за учене през целия живот са от решаващо значение за личностното развитие и професионалното израстване. Образованието често е свързано с по-добри перспективи за заетост и по-високо качество на живот, което се оценява във всички култури и общества нееднозначно. Предоставянето на образование е необходимо както за индивидуалното благополучие, така и за просперитета на заобикалящото общество. В настоящите несигурни и бурни времена образованието е жизненоважно за оцеляването на индивиди, организации и култури. Образованието оказва дълбоко влияние върху качеството на живот по безброй начини и неговите общи ползи едва ли са съпоставими с други средства. Образованието е траен, систематичен и непрекъснат процес, в който трябва да участват отделни лица, организации и държави, за да процъфтяват, да се развиват и да се поддържат. Образованието се нарежда сред най-големите активи на обществото, тъй като подобрява разбирането на света, който обитаваме.

Политическата стабилност и доброто управление също се оценяват високо. Стабилната политическа среда, спазването на високи стандарти за добро управление и защитата на човешките права допринасят за по-високо качество на живот. Гражданите в страни със стабилни правителства обичайно отчитат по-високи нива на удовлетвореност от живота. Безопасната среда, ниските нива на престъпност и личната сигурност са от съществено значение за високото качество на живот. Хората, живеещи в сигурна среда, са склонни да оценяват по-високо качеството си на живот и да имат по-голяма жизнена удовлетвореност. Качеството на околната среда се приема като висше благо и фактор за качествен живот. Чистият въздух, достъпът до зелени площи и здравословната околна среда все повече се признават като основни компоненти на QOL. Факторите на околната среда оказват влияние върху физическото и психическото благосъстояние на индивидите.

Важно е да се отбележи, че тези показатели могат да варират по значимост в зависимост от индивидуалните ценности и предпочитания. Различни организации и изследователи използват различни методи за измерване и оценка на качеството на живот, като често комбинират множество показатели, за да осигурят по-изчерпателна картина на благосъстоянието в определен район или население.

Изследването на Лубурич и Фабрис идентифицира седем показателя за качество на живот, които вземат предвид горните съображения (Luburić & Fabris, 2017). Вярно е, че достъпът на индивида до материални и финансови ресурси оказва основно влияние върху качеството на живот, въпреки че не обхваща всички негови измерения. Икономическите условия, по-специално материалният и финансов контекст, осигуряват основната рамка

за оценка на потенциала на индивидите, домакинствата и обществото като цяло. В обобщение, изведените от Лубурич и Фабрис индикатори включват освен финансовите и материалните условия на живот още показателите за заетост, здраве, образование, свободно време и социални дейности, икономическа и физическа безопасност, права и свободи на човека, опазване на околната среда и цялостна удовлетвореност от живота.

4. Алтернативни измерители на качеството на живот

През последните години се отчита нарастващ интерес към измерването на качеството на живот и обществения прогрес. Появиха се няколко алтернативни измервания на брутния вътрешен продукт (БВП), които претендират да осигурят по-всеобхватна оценка на икономическото здраве и благосъстоянието на обществото. Тези алтернативни показатели имат за цел да обхванат различни измерения на напредъка и устойчивостта. Ето осем такива алтернативи (Hawkes, 2023):

А. Индексът на човешкото развитие (HDI), разработен от ООН. Индексът HDI оценява напредъка въз основа на продължителността на живота, средните години на обучение и брутния национален доход на глава от населението, като набляга на човешките способности и развитие.

В. Реалният индикатор за напредък (GPI) е американски показател, отчитащ социални и екологични аспекти, които БВП не взема предвид, като оценява общото въздействие на икономическия растеж върху населението, включително външните разходи.

С. Индексът на процъфтяващите места (TPI) е разработен от Центъра за процъфтяващи места в Обединеното кралство, TPI оценява икономическото здраве, като взема предвид психическото и физическото здраве, образованието, работата, местната икономика и факторите на околната среда.

Д. Зеленият БВП отчита екологичните щети, причинени от икономическия растеж, изваждайки фактори като изчерпване на ресурсите и влошаване на околната среда от цифрите на БВП.

Е. Индексът на по-добър живот (BLI) позволява сравнения между благосъстоянието в 41 страни, като се вземат предвид 11 теми, определени от OECD, включително доходи, жилища, общност и здраве.

Ф. Индексът на приобщаващото богатство (IWI) е разработен от ООН, IWI измерва богатството на дадена държава чрез анализиране на нейната производствена база, включително производствен, човешки и природен капитал, с акцент върху „зеленото“ счетоводство.

Г. Индикаторът за истински спестявания (GSI) на Световната банка взема предвид публичните инвестиции, приходите от ресурси и со-

циалните разходи на емисиите на замърсяване при измерване на общите спестявания.

Н. Индексът на щастливата планета (HPI) е разработен от Нова икономическа фондация – тинк-танк от Обединеното кралство. Индексът HPI комбинира продължителност на живота, благосъстояние и екологичен отпечатък, за да оцени колко ефективно различните страни използват ресурсите на околната среда за благосъстояние.

И. Индексът на брутно национално щастие (GNH) на Бутан оценява качеството на живот чрез комбиниране на социално-икономически фактори с културно и психологическо благополучие, като набляга на холистична перспектива.

Всеки от тези алтернативни показатели предлага собствен подход за оценка на икономическото и общественото благосъстоянието, като се вземат предвид фактори извън БВП и инфлацията. Алтернативните показатели предоставят важна информация и нюансиран подход, което ги прави ценни инструменти за по-цялостно разбиране на напредъка и устойчивостта.

5. Влияние на финансовата грамотност върху качеството на живот

Показателите за финансова грамотност оказват съществено въздействие, както директно, така и косвено, върху качеството на живот. За да осигури човек добро качество на живот, е от съществено значение да разполага с адекватни финансови и материални ресурси. Този аспект на качеството на живота се дължи на всички показатели за финансова грамотност, тъй като те преобладаващо влияят върху способността на индивида да постигне необходимите финансови и материални средства чрез упорит труд, с положителен импакт върху подобряването на живота.

Различни изследвания показват, че сред най-големите източници на стрес за индивида са болестите, загубата на близък човек и загубата на работа (Cohen, Janicki-Deverts, & Miller, 2007); (Fagin, 1985). Без заетост и съответно адекватна икономическа сигурност е трудно да се постигне качествен живот. Както вече бе посочено, всички аспекти на финансовата грамотност имат влияние върху този аспект на качеството на живота. Лице, което не разполага с достатъчна финансова осведоменост и култура, трудно може да осигури икономическа сигурност, още по-малко независимост.

Важен фактор за успеха на индивида е нивото на образование и обучение, както и получените квалификация и трудови способности. Специфичните и висококвалифицирани познания са предпоставка за избор от множество възможности за работа. Днес знанията бързо остаряват, затова

идеята за "продължаващо обучение през целия живот" става все по-важна. Това означава, че хората трябва да инвестират в усъвършенстването на знанията си, което често изисква значителни финансови ресурси. Човек с адекватни финансови познания и добро управление на рисковете може по-лесно да разпредели средствата, необходими за обучение. За тази цел е необходима и адекватна финансова информираност, и сериозен подход към управлението на финансите, тъй като инвестициите в образование и обучение не се разглеждат като разходи, а като жизненоважни и полезни инвестиции в дългосрочен план.

Индикаторите за финансова грамотност оказват влияние и върху други аспекти на качеството на живот, като здраве и грижи за здравето, околната среда, личната сигурност и зачитането на правата и свободите на човека, въпреки че свързването на тези два аспекта може да не е ясно на пръв поглед.

Здравеопазването вече не е напълно безплатно и множество здравни услуги изискват значителни финансови ресурси. Затова разполагането с финансови знания и умения, които да позволят финансирането на тези основни нужди, е крайно важно. Тази връзка между адекватни финансови знания и поведение е ключов фактор за разбиране на ценността на доброто здраве и показва, че парите могат да бъдат по-важни от здравето само при лошо управление на финансовите рискове, което може да засегне сериозно здравето на индивида.

Свободното време и социалните дейности също са важни аспекти на качеството на живот. Човек, който разполага с адекватни финансови знания и умения и успешно управлява финансовите си ресурси, може да си позволи повече свободно време. Развлекателни дейности като пътувания, кино, театър и други социални събития често зависят от финансовите възможности и отделянето на средства за тях. Това подчертава важността на финансовата грамотност за определен аспект на качеството на живот.

Във време, когато киберпрестъпността е нарастващ проблем, важността на финансовите знания, финансовите умения и използването на електронни финанси става очевидна. В условия на несигурност, недостатъчна финансова грамотност може да доведе до изложение на киберрискове, което може да засегне личната сигурност и създаде значителни загуби на средства и спестявания.

Така че взаимодействието между финансовата грамотност и качеството на живот е очевидно и служи като основа за разбиране на множество аспекти, формиращи нашия начин на живот.

6. Финансовата грамотност и приобщаващият растеж в Европейския съюз

Дебатите в Европейския съюз относно измерването на обществения прогрес и благосъстоянието, както и устойчивостта на бъдещото качество на живот дадоха началото на няколко значими начинания – докладът на Комисията Стиглиц-Сен-Фитуси (SSF) от 2009 г. и съобщението на Европейската комисия „БВП и отвъд“ от същата година (Stiglitz, Sen, & Fitoussi, 2009), (COMMISSION OF THE EUROPEAN COMMUNITIES, 2009). Тези инициативи колективно подчертаха необходимостта от допълване на конвенционалните данни за БВП с допълнителни данни, за да се предостави по-всеобхватна рамка за оценка на общественото благосъстояние.

В резултат на това ЕС възприе многоизмерен подход при измерване качеството на живот. Този подход признава, че благосъстоянието се влияе от множество фактори, надхвърлящи чисто икономическите съображения и необходимостта от формулиране на индикатори за измерване на устойчивостта. Така се стигна до включването на допълнителни индикатори, извлечени от националните сметки, за да се осигури по-цялостно отразяване на нивото и качеството на живот в домакинствата. В изпълнение на това е създадена експертна група, наблюдавана от Евростат и натоварена със задачата да състави таблица с показатели за качество на живот. Тази експертна група се състоеше от експерти от 10 национални статистически служби, научни експерти и представители на уважавани международни организации като ОИСР и Европейската фондация за подобряване на условията на труд и живот (Eurofound) и приключи дейността си с окончателния доклад на експертната група относно показателите за качество на живот през 2017 г. (Eurostat, 2023).

Наборът от показатели, разработен от Евростат с безценното сътрудничество на тази експертна група, е изчерпателен и играе основна роля в улесняването на по-цялостно разбиране на качеството на живот в европейските общества. Тези показатели обхващат различни измерения, включващи икономически, социални, екологични и аспекти на устойчивостта, като по този начин осигуряват по-всеобхватна оценка на благосъстоянието, която надхвърля границите на конвенционалните икономически показатели. Така Европейският съюз прие рамката „8+1 измерения на качеството на живот“ (Eurostat, 2023), дефинирани като всеобхватна рамка за измерване на благосъстоянието. В идеалния случай те трябва да се разглеждат едновременно поради потенциални компромиси между тях:

- Материални условия на живот (доходи, потребление и материални условия)
- Свободно време и социални взаимодействия
- Икономическа сигурност и физическа безопасност
- Управление и основни права

- Природна и жизнена среда
- Цялостен опит от живота

Източник: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/quality-of-life/information-data>

Фигура 2. Рамката “8+1 измерения на качеството на живот”

Изследванията показват (Eurobarometer, 2023), че, когато хората придобиват по-висока степен на финансова грамотност, те са по-способни да вземат добри решения относно спестяванията, заемите и планирането на пенсиите, както и да управляват по-диверсифицирано своите финансови активи. Тъй като все повече домакинства се намират в положение, в което трябва да вземат самостоятелни финансови решения, недостатъчната финансова грамотност може да се окаже сериозна заплаха за тяхното финансово благосъстояние през целия живот.

В изследването на Евробарометър приблизително 25% от участниците успяват да отговорят точно на поне четири от пет въпроса за финансови познания. Приблизително 50% са отговорили правилно само на два или три въпроса, докато други 25% намират въпросите за особено изисквателни, като или не могат да отговорят правилно на нито един, или са получили правилен само един от пет. Забележителни със силното си представяне са Холандия, Дания, Финландия и Естония, където приблизително 40% от

респондентите показват високо ниво на финансови познания, като процентите варират от 39% до 43% (Eurobarometer, 2023).

Мнозинството от респондентите (65%) разбират въздействието на инфлацията и нейните потенциални последици върху покупателната способност. Въпреки това само 45% от анкетираниите разбират тънкостите на сложната лихва, въпреки значението ѝ за лично финансово управление и постигане на дългосрочни цели за спестяване (Eurobarometer, 2023).

По отношение на разбирането на инвестиционните рискове 66% от участниците правилно свързват по-високата възвръщаемост с по-големи рискове, докато 56% точно определят, че инвестирането в диверсифицирано портфолио от компании вероятно е по-малко рисковано от инвестирането само в една компания. И накрая, само 20% от респондентите демонстрират разбиране за това, как лихвените проценти влияят върху цените на облигациите (Eurobarometer, 2023).

Около девет от всеки десет души в ЕС са съгласни, че преди да направят покупка, обмислят дали могат да си я позволят (51% „напълно съгласни“ и 41% „донякъде съгласни“ с това твърдение). Подобна част от респондентите са съгласни, че наблюдават и проследяват разходите си (49% „напълно съгласни“ и 43% „донякъде съгласни“). Около седем от десет анкетирани са съгласни, че си поставят дългосрочни финансови цели и се стремят да ги постигнат (21% „напълно съгласни“ и 50% „донякъде съгласни“) (Eurobarometer, 2023).

Това изследване е показателно, че в Европейския съюз има различни нива на финансова грамотност, като най-добрите представители (като Швеция и Дания) се отличават с високи резултати, докато други (като Румъния и Португалия) имат по-ниски показатели по отношение на финансовата грамотност. Този неравен финансов статус на различните държави в ЕС отразява общите тенденции, наблюдавани и в други развити икономики, като показва, че хората с по-ниски доходи, жените, младите хора и по-малко образованите индивиди са по-склонни да имат по-слаби финансови умения и резултати.

Важността на финансовата грамотност в ЕС е актуална по различни причини, сред тях:

Населението бързо застарява, което поставя натиск върху пенсионната система. Преходът към повече професионални и лични осигурителни системи прехвърля все повече отговорности към индивидите, които могат да подобрят своите финансови решения чрез по-висока степен на финансова грамотност.

Ипотечният дълг представлява голяма част от общия дълг на домакинствата в еврозоната. Разбирането на последиците от задлъжнялостта и как финансовата грамотност може да помогне, е особено важно за младите домакинства, първокупувачите на жилища и хората с ниски доходи.

Финансовата грамотност е негативно свързана със социалния приобщаващ растеж в ЕС, който включва преодоляване на бедността, намаляване на неравенствата, борба със социалното изключване и подобряване на социалната мобилност. Финансовата грамотност и постоянните усилия за нейното подобряване могат да допринесат за решаване на социалните проблеми и за подобряване на благосъстоянието в ЕС.

Финансовото поведение представлява съществен аспект от финансовата грамотност и може да се определи като основен фактор, който в голяма степен влияе на нея. Положителните измерими резултати, свързани с финансовата грамотност, се проявяват през различни форми на финансово поведение, включително, но не само, планиране на бюджета, създаване на резерви за финансова сигурност, интелигентни инвестиции и цялостно разбиране на финансовите рискове.

От друга страна, негативните последици на липсата на финансова грамотност могат да произтичат от определено финансово поведение, което често е свързано с исторически контекст и недостатъчно ниво на финансово образование и култура. Такива негативни поведенчески характеристики включват свръхзадлъжняване, неоснователно поемане на финансови рискове и непълно и неправилно разбиране на финансовите продукти и услуги. Тези негативни практики и неправилни решения могат да имат дългосрочни негативни последици върху финансовото благосъстояние на индивидите и общностите. Така **финансовото поведение** играе ключова роля в проявлението на финансовата грамотност и може да се разглежда като главен детерминант за постигане на положителни или отрицателни финансови резултати.

Заклучение

През цялата история на човечеството няма друг феномен, който да е оказал по-голямо въздействие върху живота на хората, техните взаимоотношения и жизнения стандарт от парите. В настоящите несигурни и нестабилни времена обаче е предизвикателство да се спечелят и управляват достатъчно финансови ресурси за удовлетворяване на комплексните нужди на индивидите и домакинствата. Затова финансовата грамотност е от решаващо значение за всички. Ролята, която финансовата грамотност играе в подобряване качеството на живот на хората, е един от ключовите фактори за постигане на успех както на индивидуално, така и на обществено ниво. Финансовата грамотност и качеството на живот са тясно свързани и взаимозависими и само когато се комбинират, могат да покажат реалната ситуация. В много аспекти качеството на живот, включително достъпът до необходимите материални и финансови ресурси, се определя от финансовата грамотност на индивида. Показателите за финансова грамотност оказват

съществено влияние върху качеството на живот. Факт е, че без адекватни финанси е трудно и почти невъзможно да сте удовлетворени от качеството на живот. Също така без адекватна финансова грамотност е трудно да се осигури и правилно да се управлява необходимият стабилен финансов статус. Връзката между тях е очевидна и проблемите в областта на финансовата грамотност са с дългосрочни последици за обществото като цяло.

В настоящото изследване бе изяснена същността на понятието „финансова грамотност“, като се анализира широк спектър от научни източници и се синтезираха различните виждания относно неговия обхват и значимост. В резултат на литературния преглед бяха идентифицирани основните показатели за качество на живот и алтернативните методи за неговото измерване, които разкриват потенциал за по-широко разбиране на благополучието. Изследването демонстрира, че финансовата грамотност има значително влияние върху качеството на живот на индивидите, като подчертава важността на знанията за управление на личните финанси. Освен това се разкрива тясната взаимовръзка между финансовата грамотност и приобщаващия растеж в Европейския съюз, подчертавайки значението на финансовата образованост за постигането на социално и икономическо включване.

Използвани източници

- Andrew, F., & Withey, S. (1976). *Social Indicators of Well-Being*. New York: Plenum.
- Atkinson, A., & Messy, F. (2012). *Measuring Financial Literacy: Results of the OECD / International Network on Financial Education (INFE) Pilot Study*. Paris: OECD Publishing.
- Bucher-Koenen, T., & A., L. (2011). Financial literacy and retirement planning in Germany. *J Pension Econ Financ*, 10(4), 565–584.
- COMMISSION OF THE EUROPEAN COMMUNITIES. (20 8 2009 r.). *Communication GDP and Beyond: Measuring progress in a changing world*. Извлечено от <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A52009DC0433>
- Eurobarometer. (July 2023 r.). Monitoring the level of financial literacy in the EU. Извлечено от <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2953>
- Eurostat. (28 August 2023 r.). Quality of life indicators. *Quality of life indicators - measuring quality of life*. Извлечено от https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Quality_of_life_indicators_-_measuring_quality_of_life#Framework_for_measuring_quality_of_life
- Galbraith, J. (1958). *The Affluent Society*. Boston: Houghton Mifflin.
- Gough, D. (2007). Weight of evidence: a framework for the appraisal of the quality and relevance of evidence. *Research papers in education*, 22(2), стр. 213-228.

- Hastings, J., Madrian, B., & Skimmyhorn, W. (1 May 2013 r.). FINANCIAL LITERACY, FINANCIAL EDUCATION AND ECONOMIC OUTCOMES. *Annu Rev Econom*, 1(5), 347-373. doi:doi: 10.1146/annurev-economics-082312-125807. PMID: 23991248; PMCID: PMC3753821.
- Hawkes, H. (3 2 2023 r.). *GDP alternatives: 8 ways of measuring economic health*. Извлечено от INTHEBLACK Digital Magazine: <https://intheblack.cpaaustralia.com.au/economy/8-ways-of-measuring-economic-health#:~:text=Pros%3A%20The%20GNH%20index%20encourages,culture%20as%20strongly%20as%20Bhutan>.
- Klapper, L., Lusardi, A., & Van Oudheusden, P. (2015). *Financial literacy around the world*. World Bank. Washington DC: World Bank.
- Luburić, R., & Fabris, N. (2017). Money and the Quality of Life. *Journal of Central Banking Theory and Practice*, 6(3), 17-34.
- Lusardi, A., & Mitchell, O. S. (2014). The economic importance of financial literacy: Theory and evidence. *American Economic Journal: Journal of Economic Literature*, 52(1), 5-44.
- Mishan, E. (1967). *The Cost of Economic Growth*. London: Staples Press.
- Munoz-Murillo, M., Alvarez-Franco, P. B., & Restrepo-Tobón, D. A. (2020). The role of cognitive abilities on financial literacy: New experimental evidence. *Journal of Behavioral and Experimental Economics*, 84(February).
- OECD. (2013). *Financial literacy and inclusion: Results of OECD/INFESurvey across countries and by gender*. Извлечено от OECD Library.
- OECD. (2018). PISA 2018 Assessment and Analytical Framework. Вж. <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/a1fad77c-en/index.html?itemId=/content/component/a1fad77c-en>.
- OECD/INFE. (2009). *Financial education and the crisis: Policy paper and guidance*. Paris.
- Scitovsky, T. (1976). *The Joyless Economy*. New York: Oxford University Press.
- Sessa, M. (2016). Measuring and monitoring the achievements of the millennium development goals through dynamic composite indices. *Social Indicators Research*, 127, 469–503.
- Stiglitz, J. E., Sen, A., & Fitoussi, J. P. (2009). The measurement of economic performance and social progress revisited. 33.
- U.S. Financial Literacy and Education Commission. (2020). *U.S. National Strategy for Financial Literacy 2020*.
- Радулова, А. (2011). Персоналните финанси в България – теоретични аспекти и емпирични свидетелства. *Библиотека „Образование и наука“*.

СТОПАНСКА АКАДЕМИЯ „Д. А. ЦЕНОВ“ - СВИЩОВ

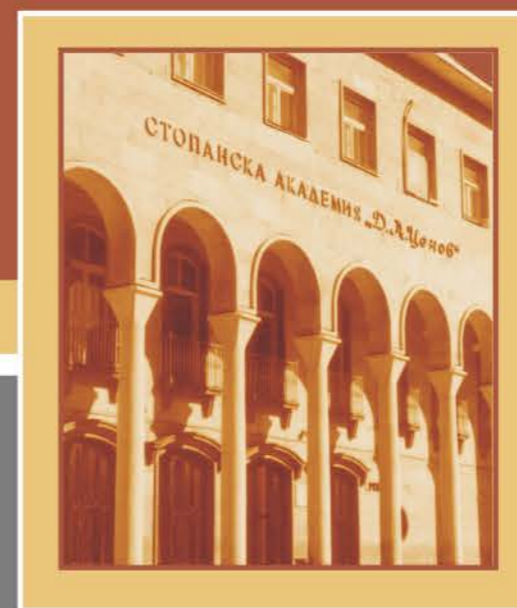
НАУЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ
НА ДОКТОРАНТИ

ГОДИШЕН
АЛМАНАХ

ГОДИШЕН

АЛМАНАХ

НАУЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ
НА ДОКТОРАНТИ

Том XVI, 2023

Книга 19

Том XVI, 2023 г.
Книга 19

Академично издателство
„ЦЕНОВ“ - Свищов

РЕДАКЦИОНЕН СЪВЕТ:

Доц. д-р Красимира Славева – главен редактор
Проф. д-р Марина Николова – зам. главен редактор
Доц. д-р Пепа Стойкова
Доц. д-р Ваня Григорова
Доц. д-р Христо Сирашки
Доц. д-р Петранка Мидова
Доц. д-р Николай Нинов
Доц. д-р Людмил Несторов

Екип за техническо обслужване:

Анка Танева – стилев редактор
Ст. преп. Иванка Борисова – превод и редакция
на английски език
Милена Александрова – технически секретар

Съдържание

Студии

Васил Пламенов Василев

ТРАНСПОРТ И ИКОНОМИЧЕСКИ РАСТЕЖ: ФОРМИ
НА ПРОЯВЛЕНИЕ И МЕХАНИЗМИ НА ВЪЗДЕЙСТВИЕ 5

Гергана Филипова Павлова

СТАТИСТИЧЕСКИ АНАЛИЗ НА ДОХОДИТЕ НА ЗЕМЕДЕЛСКИТЕ
СТОПАНСТВА ЗА ПЕРИОДА 2007 – 2022 ГОДИНА 26

Грета Иванова Иванова

ПОДБОР НА СЛУЖИТЕЛИ В ДЪРЖАВНАТА АДМИНИСТРАЦИЯ
В РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ – НОРМАТИВНА РЕГЛАМЕНТАЦИЯ
И ПРАКТИЧЕСКО ПРИЛАГАНЕ 49

Йордан Чорбаджийски

ОПТИМИЗИРАНЕ НА ЕКСПОРТА В СЕКТОР ВИНОПРОИЗВОДСТВО
ПО ПРИМЕРА НА ВИНАРСКА ИЗБА „ЧЕРНОМОРСКО ЗЛАТО“ АД 76

Мария Анастасова Хаджихристева

СТАТИСТИЧЕСКИ АНАЛИЗ НА ЗДРАВНОТО СЪСТОЯНИЕ
НА НАСЕЛЕНИЕТО В БЪЛГАРИЯ 95

Момчил Мирославов Маринов

РАЗВИТИЕ НА ЗАСТРАХОВАНЕТО „ЖИЛИЩА И ДОМАШНО
ИМУЩЕСТВО“ В ЗАД „ОЗК ЗАСТРАХОВАНЕ“ АД 117

Ненко Василев Василев

АКТУАЛНИ ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА ПРЕД МАШИНОСТРОЕНЕТО
В БЪЛГАРИЯ – СЕКТОРЕН АНАЛИЗ 148

Радка Иванова Василева

КОЕФИЦИЕНТЪТ НА ВАРИАЦИЯ КАТО ВЪЗМОЖНОСТ
ЗА АНАЛИЗ НА ПАЗАРА И УСТАНОВЯВАНЕ НА НЕОБХОДИМОСТТА
ОТ ПРЕЗАСТРАХОВАТЕЛНА ЗАЩИТА ПРИ ИМУЩЕСТВЕНИТЕ
ЗАСТРАХОВКИ В БЪЛГАРИЯ 175

Тоня Петрушева

ФРАГМЕНТАРЕН АНАЛИЗ НА ДЕЙНОСТТА
НА ТЪРГОВСКИТЕ ВЕРИГИ ЗА БЪРЗОБОРОТНИ
ПОТРЕБИТЕЛСКИ СТОКИ В БЪЛГАРИЯ 192

Шенай Шемсиева Раимова

ВЪЗДЕЙСТВИЕ НА ФИНАНСОВАТА ГРАМОТНОСТ
ВЪРХУ ФИНАНСОВОТО БЛАГОСЪСТОЯНИЕ НА ИНДИВИДА 219

Статии

Антонио Валентинов Дичев МАШИННО САМООБУЧЕНИЕ ПРИ VAR КАТО ОЦЕНКА ЗА ПАЗАРНИЯ РИСК – ПРЕДИМСТВА И НЕДОСТАТЪЦИ	241
Боряна Руменова Пейчева ФУНКЦИОНАЛНА РАМКА НА ДИГИТАЛИЗАЦИЯТА В МИТНИЧЕСКИЯ КОНТРОЛ	255
Виктор Димитров Маринов ВЪЗДЕЙСТВИЕ НА ОТВОРЕНИТЕ ИНОВАЦИИ ВЪРХУ ИКОНОМИЧЕСКОТО РАЗВИТИЕ – ВЪЗМОЖНОСТИ И ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА	271
Галина Генева Илиева ИЗБОР НА ДОСТАВЧИК ОТ ФИРМАТА	284
Горян Благовестов Милев ДИНАМИКА НА ОТРАСЛОВАТА СТРУКТУРНА ТРАНСФОРМАЦИЯ В БЪЛГАРИЯ	294
Елка Узунова МЕТОДИКО-ОРГАНИЗАЦИОННИ АСПЕКТИ НА ИЗСЛЕДВАНЕ НА ДРЕБНОТО ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО В СФЕРАТА НА ТУРИЗМА	305
Йоана Иванова Първанова РЕГИОНАЛЕН ИКОНОМИЧЕСКИ РАСТЕЖ – СЪЩНОСТ, ЗНАЧЕНИЕ И ДИНАМИКА ПРИ ПРОВЕЖДАНЕ НА ДЪРЖАВНИТЕ ПОЛИТИКИ	317
Йордан Стефанов Генов КОМУНИКАЦИЯТА КАТО ЧАСТ ОТ ПРЕНОСИМИТЕ КОМПЕТЕНЦИИ	336
Любомир Василев Георгиев РОЛЯТА НА УПРАВЛЕНСКОТО РЕШЕНИЕ В СЪВРЕМЕННАТА ОРГАНИЗАЦИЯ	358
Мария Петрова Дачева КРИЗИСЕН МЕНИДЖМЪНТ ПРЕЗ COVID-19 И ЕФЕКТА МУ ВЪРХУ ПРОФЕСИОНАЛНОТО УПРАВЛЕНИЕ НА ОФИС СГРАДИ	368
Миглена Трифонова Маринова УСТОЙЧИВОТО СЧЕТОВОДСТВО В МИННОДОБИВНИТЕ ПРЕДПРИЯТИЯ – ИНТЕГРАЦИЯ В СТРАТЕГИЧЕСКИЯ ПОДХОД	378

Николай Василев Тодоров КРЪГОВИ ИКОНОМИЧЕСКИ СПОСОБИ В МЕТОДОЛОГИЯТА ЗА ОПРЕДЕЛЯНЕ НА ТАКСА БИТОВИ ОТПАДЪЦИ	392
Онник Таракчиян АНАЛИЗЪТ В УПРАВЛЕНИЕТО НА ФАРМАЦЕВТИЧНИЯ СЕКТОР: ТЕОРЕТИКО – ПРИЛОЖНИ АСПЕКТИ	405
Петър Ангелов Чернаев ДИГИТАЛНА ТРАНСФОРМАЦИЯ НА ЖИВОТНОВЪДНИЯ БИЗНЕС: ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА И ВЪЗМОЖНОСТИ	415
Пламен Станчев Илиев ЦЕНОВА ДИНАМИКА НА ЖИЛИЩНИЯ ПАЗАР В БЪЛГАРИЯ	428
Пламена Йорданова Колева НОРМАТИВНО РЕГЛАМЕНТИРАНЕ НА СТАТИСТИКАТА НА ТУРИЗМА	445
Ралица Сирашка НЕОБХОДИМОСТ ОТ ЕКОЛОГОСЪОБРАЗНИ ПРЕДПРИЕМАЧЕСКИ УМЕНИЯ В СЪВРЕМЕННИЯ АГРОБИЗНЕС	464
Росен Здравков Тумбев ПОЛОЖИТЕЛНАТА НАГЛАСА КЪМ ЗДРАВЕ НА РАБОТНОТО МЯСТО – СЪЩЕСТВЕН КОМПОНЕНТ ЗА ОРГАНИЗАЦИОННО ЗДРАВЕ	480
Стелиян Богданов Стефанов ИЗСЛЕДВАНЕ НА НЕРАВЕНСТВОТО ПРИ РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ НА ДОХОДИТЕ В БЪЛГАРИЯ И ЕС	491
Тодор Георгиев Гогов ЗНАЧЕНИЕ НА ВЪТРЕШНИЯ ОДИТ В БОРБАТА С ИЗМАМИТЕ В ОРГАНИЗАЦИИТЕ	504
Цветомира Георгиева Велева ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА ПРЕД ОМНИКАНАЛНОТО БАНКИРАНЕ	522

ГОДИШЕН
АЛМАНАХ
НАУЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ НА ДОКТОРАНТИ
Студии и статии
Том XVI – 2023, книга 19

Даден за печат на 10.11.2024 г., излязъл от печат 15.11.2024 г.
Поръчка № 18907; формат 16/70/100; тираж 50

ISSN 1313-6542

Издателство и печат: Академично издателство „Ценов“
Свищов, ул. „Цанко Церковски“ 11А